

UOT 82-09

**MİRZƏ ƏLƏKBƏR SABİR POEZİYASI MÜSTƏQİLLİK DÖVRÜNÜN
ELMİ-NƏZƏRİ ARAŞDIRMALARINDA****Şəfa Şakir qızı Əliyeva**Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun
böyük elmi işçisi**Orcid:** 0009-0004-7483-9033**E-mail:** shafa.aliyeva89@gmail.com*Açar sözlər:* tənqidi realizm, poeziya, müəllif, tənqid, ifşa.*Ключевые слова:* критический реализм, поэзия, автор, критика, разоблачение.*Key words:* critical realism, poetry, author, criticism, exposure.

Azərbaycan tənqidi realist dramaturgiyası bir çox problemlərlə əlaqədar çox araşdırılıb. Həmin problemlərin öyrənilməsi istiqamətində dramaturgiya və poeziya üzərində də dayanılmışdır. Lakin tənqidi realist poeziya bu cərəyanın spesifik xüsusiyyətləri baxımından ayrıca tədqiqat predmetinə çevrilməmişdir. Nəzərə alsaq ki, müəllif oxucuya informasiyanı poeziya nümunəsində əsasən bəzən açıq, bəzən gizli şəkildə öz fikirləri ifadə etdiyi misralarla ötürür, bu problemin araşdırılmasının əhəmiyyəti daha da anlaşıqlı olur. Dramaturgiya üçün monoloq və dialoq nə dərəcədə əhəmiyyətlidirsə, şeir üçün misra, bənd, vəzn də o qədər mühümdür. Müstəqillik dövründə dahi Mirzə Ələkbər Sabirin poeziyasının daha dərinədən öyrənilməsi, tədqiqi istiqamətində bir sıra yeni monoqrafiyalar yazılmışdır. Bu dövrdə qələmə alınan monoqrafiyalarda Cəfər Xəndan, Abbas Zamanov, Əkrəm Cəfərin və başqa nüfuzlu alimlərin fikirləri əsas götürülərək yeni aspekt-dən yanaşılırdı. Son dövrlərdə Sabir ənənələrinin araşdırılması, yenidən tədqiqi istiqamətində bir-birindən dəyərli monoqrafiyalar, elmi məqalələr yazılmışdır.

Mirzə Ələkbər Sabirin yaradıcılığı, poeziyası bu dövrə qədərki klassik əsərlərin ənənəvi hal almış strukturu, məzmunu ilə razılaşmayaraq, bir çox əlavələrə, yeniliklərə yol açmışdır. Bunlar da öz növbəsində sənətkarın ədəbi irsində poetikliyin, üslubi dinamizmin yüksəlişinə gətirib çıxarmışdır. Onun şeiriyyət sahəsindəki yaradıcılıq ənənələri müasirləri və davamçıları tərəfindən sürətlə yayılmağa başlamışdı. Haqqında bəhs etdiyimiz zaman kəsiyində realist sənətkarların bir çoxunun yaradıcılığında bu və ya digər səviyyədə Mirzə Ələkbər Sabir dühasının izləri görünürdü. Görkəmli sənətkar böyük mənəvi ideallar, arzular naminə cəmiyyətə tənqidi baxışlar formalaşdırırdı və bu bir çox hallarda çox kəskin xarakter daşıyırdı. Onun "... satirik ifşa üsulları dialoqlarla, qarşı tərəfə müraciət şəklində giley-güzarla, bəzən öyüd-nəsihətlə olur". (1, s. 24) Aparılan tədqiqatlar göstərir ki, bu üsulların da hər birini tipin xarakteri, eyni zamanda müəllif tərəfindən mövzuya uyğun seçilən fikrin ifadə forması müəyyənləşdirir.

Tənqidi realizmdə sənətkarların əsas məqsədi oxucuya məsləhət vermək və ya tərbiyə etmək deyildi. Adından da göründüyü kimi gerçəkliyi əks etdirən bu cərəyanda yerli-yersiz söz bəzəyindən və şişirtmə hallarından qaçılırdı. Çox geniş yayılmış və qəbul edilmiş müddəaya görə, realizm tipik obrazların tipik şəraitdə təsvirini verir. Tipikliyə romantiklərdə də təsadüf edildiyindən onu realist ədəbiyyatın başlıca əlaməti kimi səciyyələndirmək doğru olmazdı.

Bu dövrə qədər ədəbi obrazın fərdiliyi, ədəbiyyat üçün əhəmiyyəti lazımı səviyyədə nəzərə alınmamışdı. Yəni realizmə qədər bu hadisə xüsusi problem kimi yaradıcılıqda sənətkarın

ideya-estetik planına daxil deyildi. Realizm ədəbi cərəyanının təşəkkülü ilə bu prinsip özünü bir çox yazıçı və şairin ədəbi-bədii yaradıcılığında göstərdi. Dneprovun da dediyi kimi, “həqiqəti olduğu kimi, ideala münasibəti isə necə varsa elə təsvir etmək...” (2, s.71) realist incəsənətin bütün formalarının əsas məzmununu təşkil edirdi.

XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanın sosial həyatında olduğu kimi, ədəbi-ictimai mühitində də yüksəlmə duyulurdu. XIX əsrin realist ədəbiyyatı xalq gerilik və cəhalətdən qurtarmaq, islah etmək məqsədi daşıyırdısa, XX əsrin realizmi islah etmək əvəzinə mövcud ictimai quruluşun tənqidi və dəyişdirilməsi cəhdləri ilə, “kimdir müqəssir?, nədədir nicat?” (3, s.345) suallarına dövrün, ədəbiyyatın qarşıya qoyduğu tələblər əsasında özünəməxsus cavablar tapmağa çalışırdı. Dövrün ziyalıları, şair və nasirləri ideyalarını yaymaq üçün dövrün həm ən məşhur, həm də ən çox təqiblərə məruz qalan jurnalı - “Molla Nəsrəddin”ə üz tuturdular. “Molla Nəsrəddin” jurnalı isə bu dövrdə tənqidi realist ədəbiyyatın nümayəndələrini bir yerə toplayan mərkəz idi. Cəlil Məmmədquluzadənin təşəbbüsü ilə yaradılan bu jurnal daxilində mənəvi sarsıntılar, müxtəlif psixoloji gərginliklər, təlatümlər keçirən, zahirdə isə gülən insanların düşüncələrini əks etdirən ədəbi məcmuə idi. Tənqidi realizmin bayraqdarı, eləcə də “Molla Nəsrəddin”in ideya rəhbəri olan Cəlil Məmmədquluzadənin öz sözləri ilə desək bu jurnalı “...təbiət özü yaratdı, zəmanə özü yaratdı” (4, s. 6).

Azərbaycan tənqidi realizminin nümayəndələri fikirlərinin yayılması, geniş kütlələrin ölkədə baş verənlər haqqında məlumatlı olmaları üçün “Molla Nəsrəddin” jurnalının fəaliyyətindən istifadə edirdilər. “Molla Nəsrəddin ədəbi məktəbinin və “Molla Nəsrəddin” jurnalının məqsəd və vəzifələri üst-üstə düşürdü” (5, s.4). Jurnalın ən fəal nümayəndələri Cəlil Məmmədquluzadə başda olmaqla, Mirzə Ələkbər Sabir, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, Məmməd Səid Ordubadi, Əli Nəzmi, Əliqulu Qəmküsar, Mirzəli Möcüz, Əli Razi Şamçızadə və başqaları idilər. Bu görkəmli sənətkarlar xalq cəhalətdən xilas etmək məqsədilə tərbiyəvi islahatlar aparmağı deyil, cəmiyyətdə əsaslı dəyişikliklərlə parlaq gələcəyə nail olmağı qarşıya məqsəd qoymuşdular. Bu sənətkarların yazıları “Molla Nəsrəddin” kimi baltanı dibindən vurduğuna görə onların düşüncələri bir-birini tamamlayırdı. Bu səbəbdən də “tənqidi realistlər” və “Molla Nəsrəddinçilər” milli ədəbiyyatda, demək olar ki, eyni düşüncə və amal uğrunda mübarizə aparan ziyalılar birliyini təşkil edir. Onlar bu dövrün, “...zamanın həssas vaxtında ictimai hadisələri ciddi üslublu epik nəsr və publisistika ilə deyil, tənqid və satira kimi kəsərli ədəbi silahlarla ifşa etməkdə də fərqlənirdilər” (6, s.297).

Ötən əsrin 80-90-cı illərində Mirzə Ələkbər Sabirin ədəbi irsinin, ənənələrinin öyrənilməsi, şairin əsərlərində oxucuya çatdırmaq istədiyi problemlərin yenidən araşdırılması məsələsi aktuallaşmış, sənətkarın həyat və yaradıcılığının geniş araşdırıldığı tədqiqat işləri, yeni kitablar çap olunmuşdur. Arxiv materialları, faktlar əsasında sənətkarın elmi tərcümeyi-halını yenidən tərtib edərək yazan Alxan Məmmədov Mirzə Ələkbər Sabirin həyatı və fəaliyyəti ilə bağlı ədəbiyyatşünaslıqda mübahisə doğuran bir çox məqamlara da aydınlıq gətirmişdir. Fərqli yanaşmaları özündə əks etdirən bu tədqiqatlardan professor Tərhan Novruzovun apardığı sistemli tədqiqat işi xüsusilə təqdirəlayiqdir. Tədqiqatçının “M.Ə. Sabir irsinin tədqiqi və təbliği”, “M.Ə. Sabir (tədqiqat tarixindən)”, “Sabir və davamçıları”, “Sabir ədəbi məktəbi”, “M.Ə. Sabir”, “Mirzə Ələkbər Sabir – davam edir ənənələr” və s. kitabları onun sənətkarın ömür yoluna, yaradıcılıq ənənələrinə nə qədər bələd olduğunu göstərir.

Mirzə Ələkbər Sabir üçün şeir dili xalq dilindən-sənət kütlədən heç bir xüsusiyyəti ilə ay-

rılmır. “Xalq necə, nə tərzdə danışırsa Sabir şeirləri eləcədir” (7, s. 84). Azərbaycan ədəbiyyatının vurğunu olan görkəmli türk şairi Nazim Hikmət Sabir yaradıcılığını yüksək qiymətləndirmişdir: “Sabir haqqında cildlərlə əsər yazılmış, cildlərlə də yazılacaq. Sabirin mübarizəsinə vurğun olduğum qədər o mübarizəni apararkən göstərdiyi ustalığa, işlətdiyi dilə heyranam” (8, s.3).

Akademik Nərgiz Paşayevanın 1997-ci ildə çap olunmuş “Sabir novatorluğu” kitabı şairin yaradıcılığında tədqiqata cəlb edilməmiş bəzi məqamların-şairin novatorluğunun araşdırılması zərurətindən yarandı. N. Paşayeva bu novatorluğu Sabir poeziyasının həm ideya-məzmun, həm də formasında axtarmış, onun mahiyyətinin müqayisəsini elmi təhlillərlə sübuta yetirməyə çalışmışdır. Monoqrafiyada şairin “ənənəvi mövzulara yeni məzmun vermək imkanları, eləcə də şeirin vəzn, qafiyə, vəzn və s. nəzm sistemində həyata keçirdiyi yeniliklər zəngin faktlara əsaslanaraq araşdırılmışdır” (9, s.2).

Azərbaycan Respublikasının prezidenti cənab İlham Əliyevin müvafiq sərəncamına uyğun olaraq 2002-ci ildə dahi şəxsiyyətin 140 illik yubileyi münasibətilə şair, publisist Sona Xəyalın “Mirzə Ələkbər Sabirə yeni nəzər”, Seyidmiri Aslanovun “Sabir yalnız şair idi mi?”, 2012-ci ildə Nurəddin Kərəmovun sənətkarın 150 illiyinə həsr olunmuş “Mirzə Ələkbər Sabirin səyahətləri” kitabları çap olunmuşdur. Son illərdə çap olunan S.Aslanovun “M.Ə. Sabir və türk dövlətçiliyi tarixi məsələləri”, A.Səmədovun “M.Ə.Sabir: böyük satirik, mahir pedaqoq”, R. Hüseynzadənin “M.Ə. Sabirin pedaqoji görüşləri”, Y. Aslanovun “Sabir irsinin tədqiqi və öyrənilməsində yeni mərhələ” məqalələri, T. Salamoğlunun “Tənqidi realizmin estetikası” monoqrafiyası, Alxan Bayramoğlunun Mir Cəlalin Mirzə Ələkbər Sabirə həsr etdiyi tədqiqatın böyük bir hissəsini bir yerə toplayıb ayrıca kitab kimi çap etdirdiyi “Sabirin sənət dünyası” şairin yaradıcılığına göstərilən diqqət və qayğının göstəricisidir. Şairin ədəbi-mədəni inkişafımızdakı, “...mənəvi dünyamızdakı müəllimliyi isə dünya durduqca, ağıllı sözə ehtiyac duyulduqca davam edəcəkdir” (10).

Bu məqalədə ötən əsrdən bu günkü günümüzə qədər dahi şair Mirzə Ələkbər Sabirin ömür salnaməsini, yaradıcılığını müxtəlif aspektlərdən araşdırmış görkəmli alim və tədqiqatçıların əsərləri təqdim edilmişdir.

Problemin aktuallığı. Ədəbi cərəyanlara uyğun olaraq nəzm əsərlərinin strukturunda, tiplər aləmində və s. komponentlərində dəyişmələr müşahidə olunduğu kimi Mirzə Ələkbər Sabir poeziyasına da spesifiklik özünü göstərir. Bu özünəməxsusluqların araşdırılıb sistemləşdirilməsi problemi məqalənin əsas aktuallığını şərtləndirir.

Problemin elmi yeniliyi. Tənqidi realist şairin yaradıcılığına son dövrə xas yeni və fərqli yanaşmalar aspektində yenidən nəzər salmaq.

Problemin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Məqalə sənətkarın ədəbi fəaliyyəti ilə maraqlanan magistr və doktorantlar üçün faydalı tədqiqat nümunəsidir.

Ədəbiyyat

1. Məmmədov A. Mirzə Ələkbər Sabir (qısa tərcümeyi-hal). Bakı, 2001.
2. Днепров. В. Д. Проблемы реализма. Москва, Сов. писатель, 1961.
3. Qarayev Y. Seçilmiş əsərləri. 5cildə. I cild. Bakı: Elm, 2015.

4. Aslanov Y. Ədəbi axtarışlar və tədris. Bakı: Elm və təhsil, 2013.
5. Həbibbəyli İ. Tənqidi realizm epoxası və romantizm, dövrələşmə konsepsiyası və inkişaf mərhələləri. 525-ci qəzet, Bakı, 2017, 25 dekabr.
6. Aslanov Y. Sabir irsinin tədqiqi və öyrənilməsində yeni mərhələ. Bakı, Kredo. -2013. - 11 may.
7. Əhməd Ə. Mirzə Ələkbər Sabirin poetikası. Bakı, 1996.
8. Babayev A. Ad günün mübarək, ustad. Bakı, Ədəbiyyat qəzeti, 2012.
9. Paşayeva N. Sabir novatorluğu. Bakı: Mütərcim, 1997.
10. <https://modern.az/aktual/24663/mirze-elekber-sabirin-muellimliye-geden-ezabli-yollari-tedqiqat/>

Ш.Ш. Алиева

**Поэзия Мирзы Алекпера Сабира в научно-теоретических исследованиях периода независимости
Резюме**

Творчество и поэзия Мирзы Алекпера Сабира не согласовывались с традиционной структурой и содержанием классических произведений до этого периода и подготовили почву для многих дополнений и нововведений. Это, в свою очередь, обусловило подъем поэтики и стилистического динамизма в литературном наследии художника. Его творческие традиции в области поэзии быстро распространялись современниками и последователями. Хотя критический реализм был более актуален в литературе и философии в XIX и XX веках, он продолжает существовать как такое направление и сегодня. Именно по этой причине критический реализм с разных сторон изучается как в азербайджанской, так и в мировой литературе.

Sh.Sh. Aliyeva

**Mirza Alakbar Sabir's poetry in the scientific-theoretical studies
of the period of independence
Summary**

Mirza Alakbar Sabir's creativity and poetry did not agree with the traditional structure and content of classical works up to this period, and paved the way for many additions and innovations. These, in turn, led to the rise of poetics and stylistic dynamism in the artist's literary heritage. His creative traditions in the field of poetry were rapidly spread by his contemporaries and followers. Although critical realism was more relevant in literature and philosophy in the 19th and 20th centuries, it continues to exist as such a trend today. It is for this reason that critical realism is studied from different aspects in both Azerbaijani and world literature.

Redaksiyaya daxil olub: 13.05.2024